

BETYÁROK

Kis munkácskám azért nem fogja megrendíteni a világot, mert hiába rágták a füleket a világ nagy kiadói, nem tudták megjelentetni, mert a megbízott fordítók egymásután visszaadták a felkérést, mert már a címnél megakadtak. Nem tudták lefordítani. Megértem őket. A kezem ügyében lévő idegen nyelvű szótárak egyikében sem találtam semmilyen szót sem, amely megközelítené a magyar szó tartalmát, a hangulatáról nem is beszélve. Ugyanilyen szakmai problémáról számol be egy jeles irodalmár-fordítónk, aki egy 1956-os eseményekről szóló regény angolra való fordítására kapott zsíros megrendelést, de a „pesti srácok”- szóval nem tudott mit kezdeni. Jókai azt mondja, hogy egy 30 éves huszártiszt, az egy svihák alak, mert már régen el kellett volna esnie a csatában. Ugyanígy egy tisztességes fordítónak 30 éves korára éhen kellene halnia.

De ne kalandozzunk el a mi betyárjainktól. Maga a szó hosszú utat tett meg – feltehetőleg lovon – amíg Perzsiából török és délszláv közvetítéssel eljutott hozzánk. Eredetileg alkalmi munkából élő fiatalembert jelentett, de csak nálunk züllött „betyárrá”. Korunkban már megszelídült és beleváló, de teljesen ártalmatlan fickóvá nemesedett.

Legközelebbi kollégája a lóköető. A lóköető is ritkán gyilkol. Mára nem több mint gézengúz. A Második Világháború utáni első amerikai elnök, Harry Truman szerint az automobilizmus elterjedésének egyetlen haszna az, hogy csökkent a lólopások száma. A lóköető közeli kollégája a zshivány is. Az egyes szótárak szerint a zshivány a „silány” szó egyik változata, tehát hazai termék.

Az útonállót már keményebb fából faragták. A magyar útonálló csak egyszerűen az úton rabol, a német is a strassén tevékenykedik. A francia a nagy úton (grand chemin) dolgozik, ebben követi orosz pályatársa, aki (bolsájá dárógán) rabol. Az angol szaktársuk szimplán highwayman, a főút embere.

Most következnek az igazán kemény fiúk. A haramia szó a szerbektől-horvátoktól jött, hozzájuk a török efendik importálták Arábiából. A bandita szót az angolok terjesztették el a méltóságteljes latin hadizászló neve után. A briganti egy harci brigád tagja volt.

A gangster egy gang (germán: csapat) tagja volt, kiegészítve a – ster pejoratív nomenképzővel (lásd pl. game-ster = szerencsejátékos)

Nehogy valaki azt hányja szemünkre, hogy mi a bűnözők oldalán állunk, foglalkozzunk a rend őreivel is, szintén csupán a szófejtés szintjén.

A pandúr is tekintélyes személyiség, de a Történelmi-Etimológia Szótár (TESZ) nem tud róla semmit. A poroszló – törvényszolga. Megfelel a szláv, (itt oroszul idézett) prisztáv-nak. A perzekútor a latin „üldöző” szóból jön, és mint a vármegyemegye alkalmazottjához illik, latin nevet visel. Törvényhatóságoként pár tucat lehetett belőlük. Csak nemes ember lehetett

perzekútor, gondolhatjuk, hogy birtokukon még öt szilvafa se nőtt, de mint ilyeneknek volt választójoguk, és ezek verekedtek csákánnyal a követválasztások idején. Akciórádiuszuk nem terjedt túl a megye határán, ahonnan az üldözött betyár jó esetben fűgét mutathatott nekik. A hajdú, aki általában az urak esetleg fegyveres őrző-védő gorillája volt a magyar cowboyoktól, a hajtóktól kapták a nevüket. Délszláv eredzetűsük téves. A szerb gajduk a magyarból jött.

A zsandár francia szó (gens d'arm = fegyveres ember). Miután nálunk csak az önkényuralmi időben léteztek, (1849-1867) között, annyira utálták őket, hogy még magyar nevet sem érdemeltek ki.

Lovascsendőr

A csendőr, rendőr, honvéd – mind nyelvújítás kori jelöletlen összetétel. A honvéd az osztrák landwehr tükörfordítása, és ez a magyar szó előbb létezett, mint maga a szervezet, amely csak 1848-ban állt fel. Csendőrség és rendőrség a kiegyezés után alakult, az előbbi a felszabadulás után szűnt meg, mint az ancien régime emblematikus szervezete. Újjáélesztésére éppen ezért vannak napjainkban próbálkozások. Néha még a Vitézi Rend is feltűnik, a csendőrség ifjabb unokatestvéreként.

Eddig etimológiai aspektusból beszéltünk a rabló-pandúr játék szereplőiről, most próbáljuk meg a rablókat szociológiai szempontból megközelíteni. A betyár nem születik betyárnak, hanem betyár lesz. Parasztnak születik milliói társával együtt, de valami sértés éri fiatalkorában a többi milliányi társával egyetemben. Az emberek általában lenyelik a sértő bántásokat és járják tovább kijelölt életútjukat. Nem pörölnek, félreállnak,

letörlik és tovább mennek. Néhányuknak nincs olyan vékony bőr a fenekükön, mint ahogy Ludas Mátásnak volt, akit mint ismeretes, deresre húztak egy liba árával kapcsolatos üzleti konfliktus miatt, amely konfliktust a szerző osztályszociális szintre emelte.

Botozás

Mint tudjuk Matyi a lázadás a népmesei módját választotta. Hasonló szituációban más Matyi, vagy Mateo, vagy Matheus, vagy Matvej vérmérsékletétől függően más megoldást keresne. Ez semmiképpen sem lehetne a dolgozó osztályok kizsákmányolt állapotán érzett felháborodáson alapuló harag. Ahhoz megfelelő brossúrák tanulmányozása szükségeltetik, amelyek különben is rendszerint tiltják az egyéni terrort és helyette a tömegterrort javasolják, mint humánusabb megoldást, esetleg célszerűnek tartják az elnyomó osztályok egyes reprezentatív képviselőinek látványos likvidálását.

Az egyéni segg megvesszőzése egyéni reakciót kíván.

Gyakran úgy kerülnek a fiatal emberek összeütközésbe a törvénnyel, hogy olyasmit követnek el, amiben a saját felfogásuk szerint nincs semmi kivetnivaló, de a hatóság aránytalan szigorúsággal reagál. Hányan vagyunk mi is, akik a törvényes keretek között élünk, vagy ha ki is lépünk a törvény által megrajzolt körből, a kört nem tartjuk igazságosan megrajzoltnak és átlépését nem tekintjük bűnnek. (v.ö. BKV jegyellenőr). Különböző társadalmi csoportoknál mást tekintenek elfogadhatónak. Tipikusan ilyen tevékenység volt az orvvadászat, mert széles körben elfogadott volt az a felfogás, hogy az erdőre nem terjed ki a magántulajdon, amúgy lassan-lassan elfogadottá váló fogalma. Ennek megsértése napjainkban pénzzel megváltható kihágás, de Robin Hoodék idejében főbenjáró bűnnek számított, és elegendő ok volt arra, hogy valaki felszívódjon a sherwoodi erdő átláthatatlan

rengetegében, vagy más természetföldrajzi viszonyok között, a végtelen, zsembékos-lápos szegedi pusztaságban tűnjön el a törvény szeme elől.

Az illegalitásba vonulás másik sűrűn előforduló oka volt, hogy a fiatalember rühellte a katonaságot. Hogy történt a hadkiegészítés? A kötelező sorozást a francia forradalom találta fel. Addig legjobb esetben is ez törvényesen történt. Az udvari haditanács a gazdasági helyzetet és a külpolitikai kilátásokat mérlegelve meghatározta a szükséges újonclétszámot, és ezt a kormány kisebb-nagyobb viták után megszavaztatta az országgyűléssel. A kontingenst lebontották vármegyékre, azok pedig falvakra. A hadsereg toborzói járták a községeket és bedumálták a fiúknak, hogy a katonaélet – gyöngyélet, és minden hajadon az ölükbe fog ülni, ha meglátja zsinóros uniformisukat és nyalka csákójukat. A csábítást zenével, tánccal és némi zsoldelőleggel is megtoldották. Ömlött a bor a kincstár költségén. Sok fiatal természetesen örült annak, hogy megszabadul a szülői felügyeletről, - ez napjaink fiataljait is csábítja – és az unalmas falusi munkától is szívesen szabadulnának és még világot is fognak látni, még ha az csak egy galíciai istenhátamögötti garnizon is. Amikor rájönnek arra, hogy a majlandi tornyok – pedig 32 van belőlük – nem érnek föl az otthoni tornyocskákkal, akkor már 8-10 évig bámulhatja azokat.

Az újoncoktól, se testmagasságot, se fizikai erőnlétet nem követeltek meg. Szekszárdon, a városházán ki van állítva az a zsoldkönyv, amelyből kiderül, hogy a nagy hős, Hány János, aki legyőzte magát a nagy Napóleont, igencsak pöttömke volt. Ugyancsak cinege termetű volt a zöldhajtókás sárgapitykés katonának állt Petrovics Sándor is, akinek hadi karrierje, amint azt egy márványtábla hirdeti a zágrábi katonai ispotály falán, ott helyben be is fejeződött. Nagyon utálná, ha látná, hogy egy bajtársának, Jellasit'-nak áll ott lovasszobra a város főterén. Hiába futott Jellasics, a gyáva, honfitársai hősként tisztelik

Ha az önkéntesekből nem jött össze a kívánt létszám, jobb esetben sorsot húztak. Jobbmódú papák fiúk helyett vásárolhattak helyettest. Az is előfordult, hogy erőszakkal, kötéllel fogtak újoncot. A megyétől mindig „estve jött a parancsolat”, mert ha nappal meglátják a megyei futárt a violaszín pecséttel ellátott levéllel a fiúk szétfutottak volna az erdőbe. Az erőszakkal toborzott legénység nem feltétlenül hitványabb az önkéntesnél. Például a szép eredményeket felmutató angol flotta, a világhódító angol Royal Navy főleg a szó szoros értelmében kötéllel összefogdosott matrózokból állt.

Ha már valaki a betyárlétet választotta, akkor legyen is olyan, mint egy betyár. Ha azt akarja, hogy híre-neve fennmaradjon, legyen a legbetyárabb betyár. Legyen gazdag. Hogyan? Onnan szerezzon pénzt, ahol van, tehát a gazdagoktól. Övé legyen a legszebb és leggyorsabb ló, a legfinomabb gyolcsból készült gatyá. Az ő babája legyen a legfájintosabb lány a környéken, ő legyen a legbőkezűbb gavallér. Szórja a pénzt, mint a régi törzsfőnökök, akik szétosztották a zsákmányt, óriási pazar lakomákat

rendeztek kíséretüknek, és ezzel biztosították a hűségüket. Eszükbe se jutott félretenni a kincseiket nyugdíjas korukra, vagy jövedelmező üzletbe fektetni. (Az egész feudális rendszer ezen az ötleten alapul). Az egész környék szegénysége szeresse, mármint azok, akiktől nincs mit elrabolni. Szüksége van a parasztok hallgatására, ha a csendbiztos faggatja őket, szüksége van rejtékhelyre, ha a perzekútorok keresik.

Tehát az a romantikus legenda, hogy a betyár, amit megszerez a gazdagoktól, szétosztja a szegények között, nem csak pusztán népmesei motívum. A realitáson, a betyár objektív élethelyzetén, és nem érzelmes, altruista lelkén, és nem osztályharcos meggyőződésén alapul.

Petőfi a betyárok, a parasztság, az urak, és a rablott zsákmány közötti tranzakciót (újrafelosztást) így ábrázolja Zöld Marciról szóló népies jellegű versében:

*Ha gazdag utas jött, Marci így kiáltott:
„Ide az erszényed, ha nem kell halálod!”
Ha szegény utas jött, azt monda szívesen:
„Nesze az erszényem, s áldjon meg az isten”*

Zöld Marci országos híró betyár volt, aki elsősorban a nemes Heves vármegyében garázdálkodott – született, mint nemes ember 1790-ben, részt vett a Napoleon elleni inszurgencióban és felakasztották 1816-ban. Az ő emlékét őrzi az „Él mint Marci Hevesen” mondás. A betyár gyűlöli az uralkodó rendet, a betyár erőszakos és kegyetlen, hiszen az elnyomás ellen vicsorgó arc is eltorzul. (Idézet nem tudom honnan: lehet Brecht, lehet Gyurkó László.)

Az biztos, hogy a betyár a falusi televényen sarjadzik, de ha ez egy vidéki udvarház, akkor csak egyszerűen rabló és nem érdemli ki a betyár nevet. Ilyen amatőr rabló képét rajzolja meg gyors ecsetvonásokkal Puskin is. A kép Dubrovskijról annyira elnagyolt, hogy a zsandárság ilyen személyleírást tud csak köröztetni az elfogni akart banditáról: „Sötéthajú, átlagos testalkatú, 30-40 év közötti férfi.” Most azután tessék kézre keríteni!

Romantikus és izgalmas történetet mesél el Jókai Mór egy másik úri rablóról, Hátszegi Lénárról a Szegény Gazdagok című regényében. A fekete álarcáról Fatia Negrának elnevezett rabló nem csak útonálló, de a legkirályibb mesterséget is űzi. Pénz veret. 100 aranyért rendel Svájcban egy bonyolultnak tűnő gépezetet, amelyből a kipróbálásnál tökéletes aranypénzek hullanak ki. A huszadik pénzérménél a masina felmondja a szolgálatot. Kiderül, hogy a gépezet belül üres, és a ravasz gyáros 20 igazi aranyat tett a ládába. Még ezen kívül rengeteg kalandot, szerelmi históriát ismerhet meg az olvasó a hetente megjelenő folytatásokból, de arra a legérdekesebb kérdésre nem kap választ: hogyan lesz egy gazdag úriemberből bandita. Hátszegi uram még azt a hibát is elköveti, hogy egy társas összejövetelre elmegy a feleségével, akinek a dekoltázsát az a rablásból származó ékszer díszíti, amelyet ő ajándékozott

nejének, és a vendégkoszorúban ott van az ékszer igazi tulajdonosa. Fatia Negra, persze kimagyarázza magát, hogy a kínai ócskapiacon vette. Ebből is napnál világosan kiderül, hogy Fatia Negra csak gazember és nem betyár. A betyár is jár mulatni, esetleg viszi magával a szeretőjét is, esetleg feldíszíti rablott ékszerekkel, de az nem fordulhat elő, hogy a társaságban az ékszer jogos tulajdonosa is meghívást kapna.

A Fatia Negra alakját Jókai egy valóban létezett, elmagyarosodott román mágnás és bandavezér, hátszegi születésű Nopcsa Lászlóról mintázta. A körömrágásig izgalmas történet alapján remek magyar film készült Benkő Gyula főszereplésével, abban az átkos ántivilágban, amikor még forgattak ilyen típusú, nem elsősorban tarhálásra alapozott költségtakarékos filmeket.

Az úri világhoz tartozott Moor Károly is, Schiller óriási karriert befutott drámájának, a Haramiáknak a főszereplője, akit irigy testvére kiszekírozott vagyonából, és kénytelenségéből rablóvezérnek állt. A darab végén – Shakespeare akkoriban jött divatba a kontinensen – minden szereplő meghal. A magyar betyárvilág idején, a XIX. században, a vásári ponyvák tele voltak az igazi betyárokról szóló füzetekkel. Ezt a sikertörténetet támogatta a romantikus kor irodalmi ízlése is. A kor egyik legismertebb bestseller könyve a Rinaldo Rinaldini című, ma már olvashatatlan regény, amely egy jószívű, az elnyomottakat támogató és a gaz vagyonosokat megsarcoló banditáról szól. A terjedelmes iromány legfőbb, sőt egyedüli érdekessége, hogy szerzője Goethe sógora volt. Goethe, mint tudjuk, egy gyári munkáslányt vett feleségül, és ennek a bátyja volt az előbb idézett fércrémregény szerzője.

A mindentudó, alvilági ügyekben is járatos dr. Google magyar néprajztudósokra támaszkodva, 77 ismertnek vélt magyar betyárt sorol fel. A 77 névből én alig egy féltucat nevet hallottam, mert ezek szerepelnek igazi, vagy népieskedő dalokban, amelyek még élnek a városi fiatalok tábortűzi repertoárjában.

A magyar betyárok sötét fénykora a reformkortól a kiegyezés körüli időkhöz tartott. Eric Hobsbawm külön könyvet szentelt Primitív Lázadók címmel, az olasz paraszti betyároknak, akik az országegyesítés harcainak idején – a XIX. század közepe táján – szaporodtak el, és hol a nápolyi, hol a szavojai királyság oldalán állva rabolták végig Itáliát. A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy a politikailag ingatag helyzet elősegíti a banditizmus kialakulását. Ha akarjuk, a reformkort tekinthetjük a 48-49-es események előjátékának, ahogy ezt a korszakot, nagyon találóan, az osztrákok Vormarznak, előmárciusnak hívják. A Bach korszak és a Provizórium, tehát a kiegyezés előtti két évtized a reformkorral együtt valóban a betyárok boldog világa volt. 1867-ben megszűnt az idegennek érzett zsandárszervezet és megalakult az egész ország területére kiterjedő hatályú csendőrség, amely mind a belügy, mind a hadügy alá tartozott, és felváltotta a „békeidők” megyénként szervezett közbiztonsági hatóságát. A betyárvilág felszámolásával a jövő hadügyminisztert, Ráday Gedont bízták meg. Kíméletet nem

ismerő, de hatékony módszereit mutatja be az egyik valaha készült legjobb magyar mozifilm, Jancsó Miklós Szegénylegényei. Aki akarja, beleláthat sok mindent a filmbe, és ahogy halad az idő, egyre több dolog fér bele.

Alkalmi, saját munkadefiníciónk szerint a betyár a parasztság köréből verbuválódik, arra támaszkodik, csak legföljebb az azok köréből anyagilag kiemelkedőket rabolja ki, és fő munkaterülete a földbirtokosság. Említést érdemelnek a betyárok híres szaktársai, akik a nagyvárosokban dolgoztak, és ezért más szakszervezetnek fizettek tagdíjat, amelyet később a trade-union páncélszekrényéből alkalomadtán vissza is vettek.

A nagyvárosi bűnözők közül az első helyet érdemli a londoni illetőségű Jonathan Wild, aki a tolvajok és a call-girl-ök szervezésében jeleskedett, és remek kapcsolatokat ápolt a fővárosi rendőrségi vezetőivel.

Illegális nexusait felhasználva dossziét vezetett az általa verbuvált bűnözőkről és a feljelentésért járó 40 font jutalomért akasztófára juttatta a neki alárendelt tolvajokat és ágyba juttatta az általa forgalmazott lányokat. Országos hírű bűnöző volt. Wild sok irodalmi gengszterhőstől eltérően valóban létezett, addig amíg fel nem akasztották. Ezt misem bizonyítja jobban, mint azok a megmaradt, és ma is megtekinthető belépőjegyek, amelyek kivégzésének megtekintésére jogosítottak. Többek között egy Daniel Defoe nevű újságíró is írt róla. Defoe nem ennek, hanem annak köszönheti hírnevét, hogy egy barkácsáruházlánc megbízásából interjút készített egy Robinson nevű hajléktalan tengerésszel, aki el is nyerte a „Csináld Magad” mozgalom által kitűzött az „Az évszázad embere” címet. (Ezt a címet Robinson valóban több mint száz évig birtokolta és később majdnem elvesztette, de a megtisztelő

címre aspiráló „Rejtelmes sziget” nevű csapatot diszkvalifikálták, mert kiderült, hogy igénybe vették egy indiai tengeralattjáró- kapitány unfair és nem sportszerű segítségét).

Jonathan Wild halálában is tovább élt. Az ő sorsa inspirálta John Gay-t a Koldusopera megírására 1728-ban, és őt ásta ki a feledés homályából Brecht a múlt század 30-as éveinek elején Háromgarasos opera címen. A darab napjainkban is él és virul. Maga a darab csak kétgarasos lenne, ha Kurt Weil fülbemászó zenéje nem teszi hozzá a hiányzó harmadikat. A nagyon népszerű zene tulajdonképpen, ha meggondoljuk, nem passzol a darab kemény, osztályharcos mondanivalójához. Főhőse városi zsvány, Bicska Maxi (Macheath the Knife) aki baráti viszonyban van a londoni Skót Udvar főnökével, és értelemszerűen, a happy end dramaturgiai kényszere miatt megmenekül az akasztófától, és ennek öröme dalra fakad a kötelező végénél.

Ezek voltak a nem-betyárok. Most következzen az első, az igazi, a hamisítatlan, az archibetyár. Írjuk HANGOSAN, mint a vásári kikiáltók, vagy az amerikai műsorközlők. Robin Hood következik!!!

Robin Hood álcázásként
Errol Flynnnek öltözve

Ha a tudósokra hallgatunk, akkor azt kell szomorúan megállapítanunk, hogy Robin Hood, azaz magyarul Csukjás Robi két korszakban nem létezett. Eredeti nem létezésének ideje a XII. század végére, I. Richárd uralkodásának idejére esik, aki nagyon népszerű király volt, mert Oroszlánszívű díszítő jelzővel látták el. Ez a király talán azért volt kedves az angoloknak, mert tízéves uralkodás alatt csak négy hónapot töltött országában, és távolléte idejére öccsére bízta Anglia kormányzását. A király öccse nem volt népszerű, ami abból is kitűnik, hogy amikor bátya halála után megszerezte a régén

áhitott angol trónt Földnélküli Jánosnak nevezték el. A két testvér közti viszály labilis politikai helyzetet teremtett, és az oroszlánszívű király külföldi oroszlánkodása sok adófontot követelt a dolgozó néptől. Tetejében az oroszlánszívű király még egy haragosa fogságába is került, és kiváltása az oroszlánketrec-rács mögül tetemes váltságdíjat, azaz szintén sok adót emésztett fel. Ez az elnyomorodás és a politikai helyzet bizonytalansága, mint tudjuk, remek táptalaja a betyárkodásnak. Valószínűleg ezért tűnt fel annyi erdei rabló, akiket a nép fantáziája egy Robin Hoodban egyesített és egy helyre, a sherwoodi erdőre lokalizált.

Az első írásos nyom a róla szóló énekekről a XIV. században tűnt fel, és VI. Henrik idejében vált az amúgy teljesen apolitikus erdei rabló a törvényes király, Oroszlánszívű Richárd odaadó hívévé. Ebben az alakban született újjá a XIX. században az általunk ismert Ivanhoe című regényben Walter Scott tollán. A korombeliek, akik még láttuk az igazi Robin Hoodot, igazolhatják, hogy Errol Flynn valóban nagyon hasonlított hozzá.

Nehogy idegenszívű, hazátlan bitangnak nevezzenek, mert hiszen nekünk, magyaroknak is van 77 saját, bírósági aktákkal hitelesített, és a nép ajkán élő betyárunk. Átmenetként foglalkozzunk Juraj Jánosikkal, aki ugyan szlovák származású betyár volt, de a szentistváni Magyarországon, ebben a tejjel-mézzel folyó kánaánban született Túróc vármegyében 1688-ban, és ugyanezen vármegye vetette fiatal nyakára a beszappanozott kötelet 1713-ban. Tehát, Jánosik tagja volt az egységes politikai magyar nemzetnek, így jogosan említhetjük a többi hazai betyár között.

Juraj Janosik

A jelzett két dátum között izgalmas életet élt. 18 éves korában beállt a Rákóczi szabadságharc katonái közé, de osztrák fogságba esett. Ott büntetésből besorozták katonának és nem túl bölcs személyzeti

megfontolásból fegyőrnek osztották be egy várbörtönbe. Itt megismerkedett egy betyárral, és amikor az megszökött, ő is elhagyta a császár szolgálatát, maga pandúrból rabló lett, és ezt az életet folytatta, amíg az igazságszolgáltatás sújtó keze el nem érte. Ez más betyárral is előfordult. Ám Jánosik a XIX. század közepén, a szlovák nemzeti önállósodás szimbólumává vált. (Pont egy rabló?!) Várost, teret, utcát és italmárkát neveztek el róla, sőt a fasiszta szlovák bábkormány egy bankjegyet díszített arcképével. Kultusza rendíthetetlenül élt tovább a szocialista Szlovákiában. A szilvórium továbbra is az ő nevével dezinficiálja a szlovák és néha a magyar torkokat is. Sőt tiszteletére egy szép, modern szobrot is emeltek. Nekünk is volt, mint látni fogjuk, szabadságharcos betyárunk, de arcképével nem ékesítettük bankjegyeinket, nehogy a trezorokban életre keljenek, és meglépjenek a bankjegykötegekkel, ami a valutapiacra, az amúgy is jelentős árfolyamesést fokozhatná.

Az echte magyar betyárok kötött a Sopron melletti Sobor községben, 1810-ben született Sobri Jóska az örökös ezüstérmes az abszolút aranyérmes betyárfejedelem, Rózsa Sándor mögött. Ha lenne betyár ki-mit-tudban junior verseny, akkor Sobri Jóska lenne a korosztályos győztes. Mert míg Rózsa Sándor kartársai között matuzsáleminek számító 65 évet ért meg, és ágyban párnák közt, azaz pontosabban, egy börtöncella-priccsen és szalmazsákon halt meg, a Jóska gyerek már 27 évesen meghalt, és ez alatt a rövid idő alatt tett szert országos hírnévre. Karrierjét egyszerű disznólopással kezdte, amiért is két évre bevarrták. Olyan csinos fiú volt, hogy amikor munkára vitték a szombathelyi börtönből, a helybeli cselédlányok és úri kisasszonyok úgy kukkolták, hogy majdnem elalélta a gyönyörűségtől. Szabadulását is egy lánynak, a főfoglár lányának köszönhette, aki beleszeretett és segített megszöknie. Nemsokára a dunántúli betyárok kapitánya lett, és ilyen minőségben lett hírhedt. Utolsó tette rajtavesztett. (Mindenki az utolsó operáción csúszik el).

Sobri Jóska

Történt egyszer, hogy egy magasrangú katonatiszt házát rabolta ki. A kárvallott nem hagyta annyiban a dolgot és elérte, hogy három, dunántúli megyében állomásozó katonaságot mozgósították ellene, pedig a hadsereg általában nem foglalkozott bűnözők elfogásával. A vármegyei urak ezt belügyeikbe történő beavatkozásnak tekintették és azonnal tiltakoztak az udvarnál, vagy legalább is a helytartótanácsnál. Ne felejtsük el, hogy 1837-et írunk, és a reformkor kellős közepén vagyunk. Tűzharc alakult ki a betyárok és a katonák között. Sobri Jóska, amikor rájött, hogy helyzete reménytelen, és „bitón fog veszni holnap” maga felé fordította puskáját.

Hírnevét a róla szóló verseken és énekeken kívül a sorsát leíró filléres, vásári ponyván árusított és külföldön, fordításban is terjesztett füzeteknek köszönheti. Saját, messze nem reprezentatív megfigyelésem szerint a betyárnevek közül az övé hangzik el leggyakrabban: feddésként a csintalankodó fiuk felé, vagy erősen pejoratív felhanggal felnőtt férfiakra vonatkoztatva.

Mint már láttuk, az ősbetyár, Robin Hood mint hús-vér erdei betyár nem létezett, hanem csak a „nép ajkán” született meg. A „nép”, mint olyan, nem tud írni. Népköltészetet egyes irodalmi adottsággal megáldott, gyakran autodidakta, vagy írástudatlan parasztok, illetve a közülük kiemelkedő klerikusok, esetleg vágáns diákok alkotják. Írásaikat a nép magáénak vallja, alkalomadtán igazít rajta, és ezt nevezzük népköltészetnek. Még napjainkban is élnek profi költők versei, amelyek a sok éneklés során megváltoznak. Még modern slágereket is ismerünk, amelyek hivatásos költők szövegeiből születtek. „Virágos kert az én szívem” – ez az ismert sláger egy Petőfi vers átdolgozása. A költőnél ez úgy hangzik: „Virágoskert a költő szíve”. Így ment ez a középkorban, de most az írástudó klerikus szerepét az írástudó slágerszerző játssza. (rossz nyelvek szerint egy új-guineai pápua 300, egy slágerszerző 27 szót ismer.)

Rózsa Sándor vizsgálati fogságban

Rózsa Sándor viszont, Robin Hooddal ellentétben már két alakban létezik. Az igazi betyárról törvénytörési akták precíz és hivatalosan száraz adatainak számai maradtak fenn. Ponyvakönyvek tucatjai is foglalkoznak vele itthon és külföldön egyaránt. Emléke a parasztság ajkán is él. Fotográfia is készült róla.

Másik alakja a szépirodalomban létezik. Ez az alak sokkal fontosabb, mint az igazi, mert nem csak a betyár koráról számol be, hanem a szerző korának aspirációját is tükrözi.

Nézzük előbb, az igazit, úgy, ahogy a hivatalos iratokban szerepel.

Rózsa Sándor Röszkén született 1813. július 16-án, anyja neve Kántor Erzsébet, apja neve Rózsa András. Apját korán elvesztette, mert lólopásért felakasztották. Nem tudjuk, hogy ez volt-e életére nagy hatással, ám lehet, hogy környezetében ez nem számított különleges eseménynek. Egy fél évszázaddal később egy nemesi rangú szibirszki tankerületi igazgató fiát felakasztották. Abban a szolid családban ez rendkívüli esemény volt és meghatározta a tanár úr másik fiának (és az egész világnak) a további sorsát.

Mindenesetre Rózsa András fia apja nyomdokát követte és két tehén eltulajdonítása miatt börtönbe került. A megyeháza boltozatos, sötét pincéjében tartották fogva, és büntetését még félévenként 25 botütéssel súlyosbították. Szökése után futóbetyár lett. 60 gyilkosság és rablás büntette lett ismert a hatóságok előtt.

1848. október 13-án a Honvédelmi Bizottmány menlevelével 150 bandatársával együtt csatlakozott a szabadságharchoz. Ez se a szabadságharcon nem segített, se Rózsa Sándor további életén nem változtatott, csak a szegedi főbíró rágta az öklét haragjában, hogy a börtönéből megszökött és évek óta körözött haramia 150 fekete gatyás és lobogó ingű társával együtt, menlevellel a zsebében grasszál a városban. Ez az epizód csak irodalmi életében játszott meghatározó szerepet. Betyár csapatát a kormány fegyelmezettség miatt, mint az várható volt, szétzavarta.

Világos után szokatlanul magas 10.000 koronás vérdíjat tűztek ki fejére, mert azt feltételezték, hogy forradalmi szervezkedésbe fogott. Sok év múlva fogták el ismét, de nagy népszerűsége miatt nem merték halálra ítélni és csak életfogytiglani börtönt kapott. Büntetését úri, kimondottan elegáns rabtársaival együtt, Kufstein várában töltötte, mint egyedüli köztörvényes elítélt. A kiegyezéskor amnesztiával szabadult.

Szabadulása után megpróbált a törvény szabta keretek között élni. Megnősült, állást vállalt, mint birkapásztor, de előélete miatt ez nem sikerült. Megint összeszedte cimboráit és folytatta előző karrierjét. Modern módszerekre tért át, a vonatrablásra, felszedte a síneket és a kisiklatta a vonatot, de a szerelvényt őrző katonák társai közül hetet megöltek. Az ő térdét is lövés érte. Elfogták és 20 évre ítélték, de a várbörtönből megszökött.

Ráday Gedeon, a betyárvilág felszámolásával megbízott királyi biztos fogta el újra. Utolsó ítélete 1872-ben kelt és életfogytiglani börtönről szólt.

A kiegyezéspárti, sőt az azt nyélbeütő kormányzat nem mert drasztikusabb ítéletet hozatni a bírósággal, a 48-as ellenzéki párt rosszállását kockáztatva, mert Rózsa Sándor a szabadságharc hőségévé nemesedett. Justitiának már akkor is félrebillent a serpenyője és gézzel volt bekötve a szeme. A szamosújvári börtönben raboskodott. 1272-es számú fegyencként a szabómesterséget tanulta ki. 1878. november 22-én 65 éves korában vitte el a gümőkór.

Megfelelőit megtaláljuk a görögök, a bolgárok, a románok, szerbek, és mint láttuk, a szlovákok között is. Amely nép helyzete olyan, hogy külföldi uralom alatt él – és ez a Balkán környékén nagyon gyakori – nemzeti hős is egyúttal. De mindenesetre a szociális igazság bajnoka. Mesebeli hős, a szabadság pogány istene, a szegények védőszentje, akit nem fog a golyó, és tekintetétől mindenki semmivé lesz.

Rózsa Sándor irodalmi utóélete még életében megkezdődött. „Viselt dolgai” című ponyvakiadvány már 1859-ben kapható volt. Könyvek jelentek meg „Életéről és borzalmas rablásairól” valamint „Életéről és vakmerő kalandjairól.” Az igazi szépirodalom is megtalálta benne hőseit. Krúdy Gyula is foglalkozott vele. Leírása szerint széleskötésű, vastagnyakú, nincs is látható mozgó ádámcsutkája. Ha hegyek között élt volna, medvének nevezték volna. Önszántából, bilincs, és fegyveres zsandárok kísérete nélkül soha se távolodott el a szegedi pusztától. Krúdy szerint kígyószemű, kegyetlen rablógyilkos és olyan karizmatikus vezér, hogy társai gazdának hívják és már 30 éves korában Sándor bácsi lett volna a neve, ha egyáltalán meg merték volna szólítani.

Móricz Zsigmond faragta ki az Alföld homokjából azt a gránitfigurát, aki bennünk ma él. Olvasóim, ha lesznek, kényemre-kedvemre ki vannak szolgáltatva nekem, és ezért nem ismerkedhetnek meg a Móricz-féle Rózsa Sándorral. Monumentális regényfolyamának első két részét gimnazista koromban nagy élvezettel olvastam végig. A harmadik, befejező rész már nem készült el. Ugyan abban az időben faltam fel ugyanattól a szerzőtől az „Erdély” trilógia mindhárom kötetét. Az is nagyon ízlett. 30 évig feléje se néztem a könyvnek. Vesztemre egy barátom és kollégám lánya érettségire készülve elkérte az „Erdélyt” Belelapoztam és szörnyen giccsesnek találtam. Azért nem olvastam újra a Rózsa Sándort, mert féltem, hogy olyan csalódás lesz, mint egy régi szerelemmel való találkozás, és még az az öröm se járulna hozzá: De jó, hogy nem ezt a nőt vettem feleségül!

Ennyit tudtam mondani a régi betyárokról.

Whiskis Ambrusnak egy székelyföldi jégkorongozónak a betyárok voltak a példaképei. Vagy tizenkét évet elmélkedhetett azon, hogy miért nem fogadta meg kollégájának, Bicska Maxinak a jó tanácsát. Többet ér egy bank alapítása, mint egy bank kirablása.